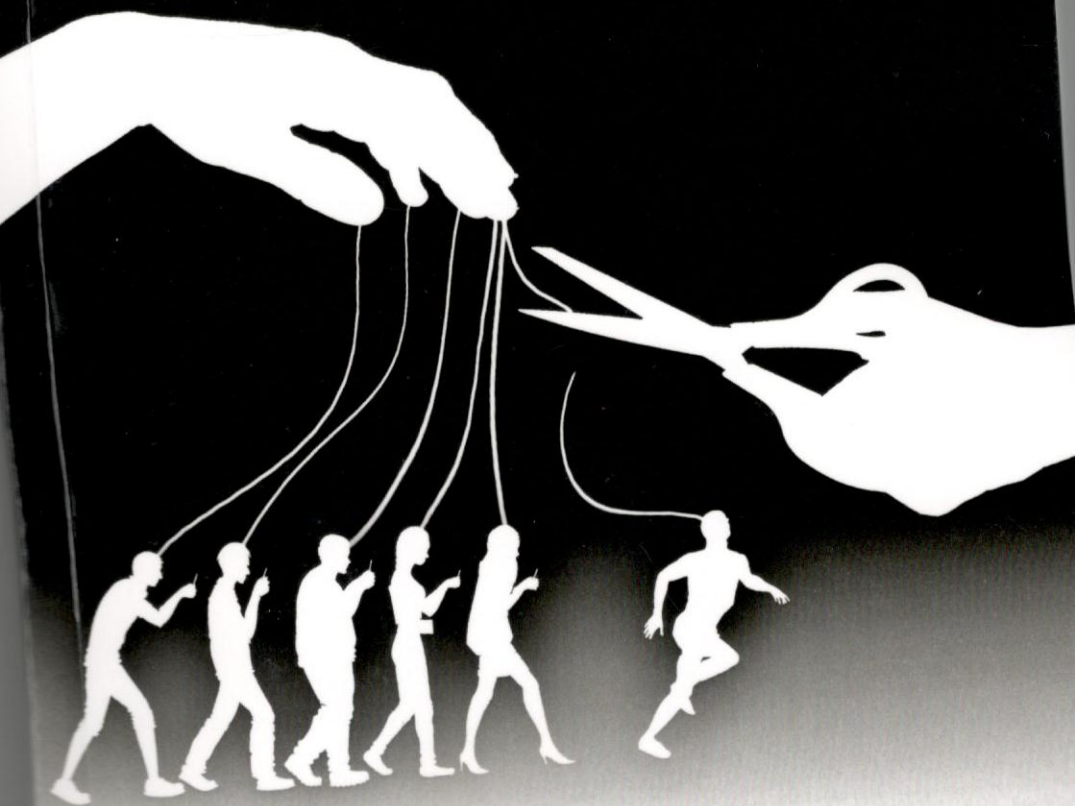

ФЕНОМЕН ПРОПАГАНДИ
ТА АНТИПРОПАГАНДИ
У СУЧАСНОМУ СВІТІ

історико-політологічний дискурс

ZAPORIZHZHYA REGIONAL RESEARCH SOCIETY FOR
HISTORY AND CULTURE OF THE CENTRAL AND EASTERN
EUROPE

ZAPORIZHZHYA NATIONAL UNIVERSITY
HISTORICAL FACULTY
Department of the World History and International Relations

SUPPORTED BY THE DEMOCRACY GRANTS PROGRAM OF THE
U.S. EMBASSY IN UKRAINE

PHENOMENON OF PROPAGANDA
AND ANTIPROPAGANDA
IN CONTEMPORARY WORLD:
HISTORICAL AND POLITOLOGICAL DISCOURSE

Monograph

Zaporizhzhya
Inter-M
2018

ЗАПОРІЗЬКЕ ОБЛАСНЕ ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ
ІСТОРИЇ І КУЛЬТУРИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра всевітньої історії та міжнародних відносин

ЗА ПІДТРИМКИ
ФОНДУ СПРИЯННЯ ДЕМОКРАТІЇ ПОСОЛЬСТВА США В
УКРАЇНІ

ФЕНОМЕН ПРОПАГАНДИ
ТА АНТИПРОПАГАНДИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Монографія

Затверджено
Вченою радою
Запорізького національного університету
Протокол №5 від 30 січня 2018 р.

Запоріжжя
Інтер-М
2018

УДК 94:32.019.5:81'42»19/20»
Ф423

Рецензенти:

Фролов М.О., доктор історичних наук, професор, ректор Запорізького національного університету.

Фесенко М.В., доктор політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Андреев В.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс / За науковою редакцією Г.М. Васильчука, О.М. Маклюк, М.М. Бессонової. – Запоріжжя : Інтер-М, 2018. – 386 с.

У монографії подано наукове осмислення широкого кола проблем, пов'язаних із вивченням різних форм пропаганди в історичному контексті від початку ХХ століття до сучасності; проаналізована специфіка пропаганди та антипропаганди у сучасному світовому медіапросторі та особливості її сприйняття різними категоріями населення.

Для широкого кола науковців: істориків, соціологів, політологів, філософів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою соціальних комунікацій.

Наукові редактори:

Васильчук Г.М., доктор історичних наук, професор, проректор з наукової роботи Запорізького національного університету.

Маклюк О.М., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету

Бессонова М.М., кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Відповідальний редактор:

Черкасов С.С., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету.

Здійснено в рамках проекту за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні. Погляди авторів не обов'язково збігаються з офіційною позицією Уряду США.

Supported by the Democracy Grants Program of the U.S. Embassy in Ukraine. The views of the authors do not necessarily reflect the official position of the U.S. Government.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв організацій, установ та іншої інформації несуть автори матеріалів. Висловлені авторами думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Переклади і передруки дозволяються лише за згодою авторів матеріалів.

ISBN 978-966-2672-41-1

© Автори статей, 2018
© Інтер-М, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	11
РОЗДІЛ 1. ПРОПАГАНДА ТА АНТИПРОПАГАНДА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	
1.1. Теорія пропаганди як теорія прийняття рішень (Мініч А.П.)	22
1.2. Співвідношення понять «інформаційна війна» та «пропаганда» у сучасному суспільствознавчому дискурсі (Люта С.С.)	28
1.3. Вплив глобалізаційних процесів на формування інформаційної політики держави (Мальована Ю.Г., Руднева А.О.)	45
1.4. Миротворення як об'єкт агресії інформаційних війн в медіапросторі (Лепський М.А.)	57
1.5. Маніпулятивна пропаганда як засіб політичної експансії (Гордієнко М.Г.)	65
1.6. Популізм як семантичний різновид політичної пропаганди (Резанова Н.О., Орлянський В.С.)	75
1.7. Соціальні медіа як новий інструмент політичної пропаганди (Омельченко А.В.)	84
1.8. Критичне мислення як протидія пропаганді (Терно С.О.)	93
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ПРОПАГАНДИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ КРАЇН СВІТУ	
2.1. Трагік карикатури: Л. Ремекерс і британська пропаганда під час Першої світової війни (Питльована Л.Ю.)	101

- 2.2. Використання жіночих образів у пропаганді доби Першої світової війни (на прикладі країн Антанти) **109**
(*Давлетов О.Р., Саламаха І.В.*)
- 2.3. Збереження українським народом національної ідентичності в умовах інформаційного протистояння Німеччини та СРСР у роки Другої світової війни **130**
(*Салата О.О.*)
- 2.4. Риси воєнної пропаганди при формуванні образу держави-суперника на прикладі США та СРСР у роки «Другої холодної війни» (1979-1985 рр.) **145**
(*Покляцька В.В.*)
- 2.5. Інформаційна політика Республіки Білорусь за кордоном на початку ХХІ ст. **156**
(*Фрольцов В.В., переклад з рос. мови Бессонова М.М.*)
- 2.6. Інформаційно-безпековий вимір політики Європейського Союзу **166**
(*Троян С.С.*)
- 2.7. «Війна ідентичностей»: геополітичні доктрини Східної Європи як інструмент інформаційної пропаганди у сучасному польському медіапросторі **179**
(*Черкасов С.С.*)
- 2.8. «Війни пам'ятей» в інформаційному просторі: особливості діяльності меморіальних інститутів у посткомуністичних країнах **191**
(*Маклюк О.М.*)
- 2.9. Проблематика «пропаганди» у канадському інформаційному просторі **204**
(*Бессонова М.М.*)
- 2.10. Грузинський анабіоз. Флора між Зефіром і Бореєм **211**
(*Русецький О.В., переклад з рос. мови Шиханов Р.Б.*)

РОЗДІЛ 3. ПРОТИСТОЯННЯ (РАДЯНСЬКІЙ) РОСІЙСЬКІЙ ПРОПАГАНДИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

- 3.1. Великороси-росіяни і малороси-українці: витoki інформаційної пропаганди **223**
(*Сльников М.В.*)
- 3.2. Організація антирелігійної пропаганди на початку 1920-х років **235**
(*Киридон А.М.*)
- 3.3. Запорізький досвід антирелігійних vs релігійних диспутів 20-х рр. ХХ ст. **247**
(*Ігнатуша О.М.*)
- 3.4. Особливості антирелігійної пропаганди радянської влади в УРСР 1958-1964 рр. **265**
(*Грушева Т.В.*)
- 3.5. Ідеї «русского мира» та «Новороссии» як пропагандистська зброя у сучасній російсько-українській війні **274**
(*Турченко Г.Ф.*)
- 3.6. Пропагандистські виклики російської агресії в Україні **289**
(*Тодоров І.Я.*)
- 3.7. Інформаційна реінтеграція ОРДіЛО: державно-управлінські механізми формування та реалізації **304**
(*Марутян Р.Р.*)
- 3.8. Забезпечення національної інформаційної безпеки засобами українськомовного радіомовлення **314**
(*Гиріна Т.С.*)
- 3.9. Використання пропаганди Російською Федерацією на прикладі Молдови та України **338**
(*Вишня І.А.*)
- ДОДАТКИ** **349**
- ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ** **369**
- SUMMARY** **385**

20. Шнырова О. Первая мировая война и женский социально-политический союз / О. Шныров // Вестник Ивановского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2010. – №4. – С.11–17.
21. Юдин Н. Английское и французское общество в начале Первой мировой войны / Н. Юдин // Новая и новейшая история. – 2014. – № 5. – С. 16–28.
22. Питльована Л. Жінка на британському пропагандистському плакаті часів Першої світової війни: образи і контексти / Л. Питльована // Перша світова війна у фокусі історії (дипломатичні та політичні колізії Великої війни) / С.С.Троян. – К., 2016. – С. 86–125.
23. Pugh M. The Pankhursts / M. Pugh – L.: The Penguin Press, 2001. – 405 p.
24. Sloan W.D. The Media in America. A History. / W.D. Sloan, J.D. Startt. – Northport, AL: Vision Press, 1996, – P. 385.
25. World War 1 propaganda posters. Example of Propaganda from WW1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ww1.propaganda.com. – Назва з титулу екрану.

2.3. ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Салата О.О.

У сучасному світі більшість діалогів, конфліктів та протистоянь відбуваються із застосуванням інформаційних технологій. Кожна держава для досягнення тієї чи іншої мети вдається до найсучасніших методів інформаційного впливу. Як приклад, можна навести інформаційну політику Російської Федерації проти України. Ця інформаційна війна привертає увагу не лише політиків, а й істориків. Щоб захистити власний інформаційний простір від зовнішніх впливів українське суспільство повинне враховувати практичний досвід збереження нашим народом національної ідентичності у роки Другої світової війни.

Проблемою інформаційного впливу та пропаганди українські вчені займаються вже понад десятиліття. Зокрема Н. Яковлева досліджуючи події Другої світової війни, охарактеризувала загальні риси пропагандистських систем СРСР і Німеччини та особливості їх використання під час Другої світової війни. Вона прийшла до висновків, що протягом війни радянські та німецькі пропагандисти набували досвіду, методи їхніх дій ставали переконливішими та ефективнішими, оскільки вони враховували ситуацію на фронтах, психологічні особливості, спрямованість пропаганди [29].

У. Стефанчук, вивчаючи діяльність засобів масової інформації (ЗМІ) в одній із своїх праць «Інформаційні технології та їхній вплив на формування громадської думки в Україні», показав громадську думку в Україні у контексті впливу інформаційних технологій, охарактеризував ЗМІ, як канали інформаційного впливу, зокрема, зосередив увагу на механізмах та прийомах, які використовуються для формування думки громадськості. Ця робота є важливою також для розуміння рівня впливу засобів масової інформації [26].

Дослідження М. Михайлюк є важливими для означеної проблематики, оскільки авторка розкриває агітаційно-пропагандистську діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.). У своїй праці вона вперше визначила стратегію проведення агітаційно-пропагандистської діяльності органів німецької адміністрації серед мешканців східних територій, її форми та матеріально-технічне забезпечення напередодні німецько-радянської війни. Охарактеризувала організацію та специфіку функцій органів центрального керівництва агітаційно-пропагандистською роботою в окупованій Україні, визначила ступінь ефективності агітаційно-пропагандистських зусиль німецької окупаційної влади та крах її діяльності на території України. На жаль, авторка не показала чому і як місцеве населення змогло протистояти окупаційній владі. Це могло б дати досвід сучасному суспільству у протистоянні небажаним інформаційним атакам [19].

Проаналізувавши праці вчених, які тією чи іншою мірою торкалися зазначених проблем, мусимо визнати, що питання

досвіду використання українським народом методів та технологій збереження власної ідентичності в умовах інформаційного впливу ще не стало об'єктом уваги сучасних науковців. З огляду на це, володіння методами та технологіями захисту від небажаної інформаційної політики держав та суб'єктів є надзвичайно актуальним для сучасного суспільства, а вивчення прикладів збереження народами власних традицій та ідентичності в інформаційних війнах є проблемою, яку повинні досліджувати у комплексі журналістика та історична наука.

На думку філософа С. Дацюка, існують різні, пов'язані, але не тотожні один одному процеси – самоідентифікація, самовизначення, самоусвідомлення. А саме: «самоідентифікація – ототожнення із зовнішніми ідеальними предметними сутностями. Самовизначення – віднесення до процесів і соціальних груп, що задає рамки та межі цільовизначенню та діяльності. Самоусвідомлення – філософське осмислення себе і свого розвитку з погляду нових принципів, нового значення й нових підходів до самоідентифікації та самовизначення [15].

У роки Другої світової війни для багатьох народів Європи та Азії, позбавлених власної державності, з'явилась надія на створення власних держав через участь у складі збройних сил воюючих сторін – СРСР, Німеччини чи Великої Британії. При цьому використовувались різні форми боротьби, у тому числі й участь у бойових діях у складі іноземних військових формувань. Особливості сталінського тоталітарного режиму в СРСР з його системою економічного, політичного, ідеологічного та морального тиску на людину, аж до її повного знищення, спричинили серед східноєвропейських та азіатських народів СРСР сподівання на Німеччину як союзника у боротьбі проти більшовицької політики гноблення та знищення свого власного народу, наголошує В. Штефан [28].

Кожна зі сторін, що брала участь у Великій Вітчизняній війні, мала свою власну військову та інформаційну політику, що, вочевидь, було складовою політики СРСР та Німеччини. Беззаперечно, військова політика виражала основні цілі і завдання військової безпеки обох держав. Німеччина проводила політику, спрямовану на підтримку вже встановленого нацистського режиму і зриву спроб його зміни. СРСР прагнув

укріпити свою обороноздатність та ідеологічний фронт. Щодо зовнішньої політики, то націонал-соціалісти під девізом «розширення життєвого простору для німців» фактично прагнули встановити панування у східних країнах і досягти своїх агресивних завойовницьких амбіцій. СРСР же прагнув розширити межі соціалістичного світу та поширити ідеї комунізму за межі власної держави.

Політика, яку проводило гітлерівське керівництво на окупованих територіях була складовою частиною завойовницьких планів гітлерівської Німеччини у Другій світовій війні. Розширити життєвий простір Німеччини було заплановано за рахунок територій слов'янських країн. Уже напередодні війни розроблено детальні плани про устрій Східної Європи. Перший варіант плану «Ост» був розроблений у 1941 р. Головним управлінням імперської безпеки і представлений 28 травня 1942 р. співробітником Управління штабу імперського комісара з питань консолідації німецького народу, обер-фюрером СС Мейером-Хетлінгом під назвою «Генеральний план «Ост» [16, 13].

Захоплення східних територій пояснювали або «більшовицькою загрозою», або потребою у розширенні життєвого простору для німців. Один із учасників Нюрнберзького процесу дав свідчення про те, що Гімлер уже на початку 1941 р. пояснив своїм дванадцяти керівникам груп СС, що знищення 30 мільйонів слов'ян є «метою кампанії проти Росії» [24, 356].

Той же свідок підтвердив радянському обвинувачеві, пояснюючи основні причини боротьби з партизанами, «що боротьба проти партизанського руху була доволі важливим приводом для знищення слов'янського і єврейського населення» [24, 538]. Гітлер уже на початок Східної кампанії віддав розпорядження, щоб зайняті області «так швидко, як це можливо», були заспокоєні «краще всього, розстрілюючи кожного, хто косо буде поглядати» [24, 87].

На думку Л. Безименського, План «Ост» розроблявся поетапно, спочатку це був «Малий план», а потім «Великий план». Малий план належало здійснити під час війни. На «Великому плані» німецький уряд хотів зосередитися після

війни. План передбачав різний відсоток германізації для різних підкорених слов'янських та інших народів. Ті, що не підлягають онімеченню повинні бути виселені до Західного Сибіру. Таким чином, виконання плану повинне було забезпечити реалізацію колоніальної політики Рейху, а завойовані території набували суто німецького значення [2, 258].

Концептуальні принципи політики Третього Рейху стосовно населення східних областей яскраво відображені в записці Гімлера від 25 травня 1940 р. під назвою «Деякі міркування про поводження з місцевим населенням східних областей», яку було розіслано в усі управління гітлерівського апарату на місцях. У ній зазначалося: «Що стосується окремих народностей, ми не прагнемо до їх консолідації й збільшення, тим більше до поступового прищеплення їм національної свідомості і національної культури. Для німецького населення східних областей не повинно бути вищих шкіл. Для нього достатньо наявності чотирикласної народної школи. Метою навчання в цій народній школі повинно бути тільки простий рахунок, найбільше до 500, уміння розписатися, переконання, що божественна заповідь полягає в тому, щоб коритися німцям, бути чесним, старанним і слухняним. Уміння читати, я вважаю, непотрібним. Крім школи такого типу, у східних областях не повинно бути ніяких шкіл» [2, 88-89].

Після вторгнення фашистської Німеччини на територію СРСР Гітлер та його керівництво вже не приховували справжніх планів щодо східних народів, які населяли Радянський Союз. Головною метою серед цих планів було позбавити східні народи «будь-якої форми державної організації і у відповідності з цим тримати їх на можливо більш низькому рівні культури». Існування східних народів, на його думку, виправдовувалося тим, що вони можуть бути корисними лише в економічному сенсі [1, 424].

Справжні плани гітлерівської Німеччини розкриває також лист Мартіна Бормана, який він надсилає за дорученням Гітлера Розенбергу. У листі Борман висловлює побажання Гітлера щодо принципів, яких необхідно, на його думку, дотримуватися на окупованих східних територіях. У листі чітко висловлюється думка про те, що керівництво Рейху не зацікавлене у збільшенні

населення цих територій, тому пропонує цілу програму зменшення народжуваності серед слов'ян. Наголошується також на тому, що ні в якому випадку не слід давати місцевому населенню вищу освіту: «Якщо ми зробимо цю помилку, ми самі породимо в майбутньому опір проти нас...» [16, 39].

Надзвичайно велике місце у колонізаторській політиці Третього Рейху займала інформаційно-ідеологічна концепція, яка повинна була стати провідником інтересів гітлерівської Німеччини не лише у Західній та центральній Європі, а й на Сході.

Важливе місце у колонізаторській політиці Третього Рейху на окупованих територіях займало національне питання. Червоною лінією проходила ідея припинення подальшого біологічного розвитку слов'янських народів як нації. Ця ідея все активніше впроваджувалася у життя у процесі позитивного розвитку подій для гітлерівської армії на фронті. На Нюрнбернському процесі було представлено стороною, яка обвинувачувала, таємну доповідь, підготовлену Академією німецького права у січні 1940 р., у якій прямо говорилося про те, що, для того щоб звільнити життєвий простір від поляків у генерал-губернаторстві і у західних польських областях, приєднаних до Рейху, необхідно вивезти з Польщі до Німеччини на довгий термін сотні тисяч поляків і таким чином перешкодити їх біологічному розвитку [23, 561]. Подібну ідею висловлював і Гімлер стосовно не лише польських родин, а й українських. У своїй записці «Деякі міркування про поводження з населенням східних областей», погодженої та ухваленої з Гітлером як директиви, Гімлер запропонував розділити народи «східних областей» на більш дрібні гілки та групи, що повинно було б призвести, на думку автора, до ліквідації польської та української націй. Велике значення, на його думку, у денационалізації мала ліквідація інтелігенції й освіти місцевого населення, лише таким чином можна перетворити його на масу робочої сили [11, 87].

Коли ми оцінюємо рівень свідомості та поведінку населення окупованої України, труднощі у самоідентифікації кожної людини, дуже важливо врахувати усі психологічні аспекти. Зокрема великий вплив на свідомість кожного українця

справляла інформаційна політика двох держав та націоналістичних сил, що діяли на цій території. У перші місяці німецько-радянської війни та відносно лояльного ставлення до населення окупованих територій, частина українців, переживши політику радянської влади вірила у те, що Німеччина як європейська держава сприятиме розбудові незалежної України і тому поява великої кількості газет, часописів, закладів освіти і культури, просвітницьких установ, на їхню думку цілком підтверджувала їхні надії. Але окупаційна адміністрація, йдучи на певні поступки місцевому населенню переслідувала зовсім інші цілі.

Реалізуючи свою програму впливу на місцеве населення, німецька адміністрація зверталася до історичної свідомості українців майже у кожному номері часопису «Вінницькі вісті», публікувалися статті про відомих українських діячів та народних месників, що боролися за волю українського народу. У цих же статтях німецько-фашистська армія порівнювалася з борцями за його свободу. У багатьох статтях аналізувалася діяльність Михайла Грушевського [3, 2], Івана Гонти і Пилипа Орлика [5, 2], Миколи Хвильового [6, 2], Івана Котляревського [10, 3], Лесі Українки [7, 3], Бориса Гринченка та ін. [8, 3].

Продовжуючи свою політичну лінію, міністр східних окупованих територій А. Розенберг під час свого перебування у Рівному звернувся до свідомості українців, виголосив промову, у якій роз'яснив завдання українців у новій Європі. Він зазначив, що за підтримки німців піднімається знищена культурна спадщина українців. Традиції, звичаї рідна мова, танці, свобода релігії. Про що українці раніше не могли і мріяти. Німецька влада взяла на себе відповідальність за культурне відродження України. Відповідно й українці повинні свідомо і з готовністю стати на службу своїй майбутній долі [19, 1]. Ми бачимо, що ці слова абсолютно суперечили тим цілям, які ставилися керівництвом Третього рейху.

Щоб ефективніше впливати на свідомість населення окупованих територій, окупаційна адміністрація використовувала найсучасніші засоби впливу та відомі комунікаційні технології: відкривала кінотеатри, налагоджувала і підтримувала роботу театрів, де ставилися спектаклі відомих

українських режисерів з героїчним минулим українського народу – спектаклі «Запорожець за Дунаєм», «Тарас Бульба» та ін. [12, 4].

З хроніки газети «Вінницькі вісті» бачимо роботу Вінницької радіостанції, програма якої складена так, щоб якомога частіше лунали твори українських поетів та композиторів. Протягом дня, наприклад, 3 жовтня 1941 р., лунали твори українських композиторів у виконанні симфонічного та духового оркестрів, співав український театральний хор, читали кращі зразки української поезії та прози [4, 4]. Такий прийом створював у місцевого населення враження, що українська культура відроджується, а значить за нею відродиться і господарське життя.

Незважаючи на те, що переважна більшість газет і часописів на окупованій нацистською армією території видавалася під контролем окупаційної адміністрації, українській інтелігенції все ж удавалося використати цю можливість і через періодичні видання звертатися до населення із закликом збереження національних цінностей українського народу, які на їхню думку, сприяли збереженню самоідентифікації у тих складних умовах війни. І, хоча, у 1941-1943 рр. на окупованій території України, як зазначалося вище, видавалося близько 400 газет та часописів, редакторами цих видань були українські журналісти, які усвідомлювали свою роль. І тому зміст статей часто залежав від їхньої свідомості. Так, якщо ми переглянемо декілька газет таких, як «Українське слово», «Нове Українське Слово», «Волинь», «Вінницькі вісті», «Костопільські вісті», видані протягом 1941-1943 рр., та майже в кожній газеті, ми можемо побачити оголошення про відкриття театру, прем'єру того чи іншого спектаклю, демонстрацію кінофільмів. Так, у часописі «Волинь» від 1 січня 1942 р. читаємо повідомлення про життя українців на окупованих територіях: «Організовано в місті національний театр, який від 9 листопада 1941 р. дає класичні вистави: «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля», «Майська ніч». Також на базі колишнього театру мініатюр у Києві організовано «Веселий театр», де показано вистави «Зелений острів» Лєнока, «Горжик» Оверченка. У київському театрі «Мюзик-хол» розробили власний репертуар, до якого

ввійшли танці та співи» [14, 4]. Газета «Вінницькі вісті» у котрє на 4-й сторінці дає оголошення про те, що міський театр запрошує на оперу в 3-х діях «Запо-рожець за Дунаєм» [9, 4]. А в газеті «Нове Запоріжжя» №88 за 1944 р. автор розповідає про масовий перегляд українськими глядачами кінофільму німецького виробництва, про враження, які отримали місцеві жителі та естетичну насолоду, про обговорення, що тривало після його перегляду [22, 4].

Також, з метою посилення пропаганди серед населення практично на всіх територіях Рейхскомісаріату «Україна» та в зоні військової адміністрації було ініційовано створення суспільно-просвітницьких товариств «Просвіта» та Спілки українських письменників. Уже з жовтня 1941 р. друкуються у газетах повідомлення про те, що в містах та районних центрах створюються або відновлюють свою роботу раніше діючі товариства «Просвіта». Читачі знайомляться з метою, заняттями та діяльністю цих товариств. Але основне, на що необхідно звернути увагу, – це те, що всі товариства були взяті окупаційною адміністрацією під свій жорсткий контроль і їх діяльність повністю або регламентувалася гебтскомісаріатами або підпорядковувалася їм.

Одне з перших товариств «Просвіта» почало діяти на Вінниччині. Уже в жовтні 1941 р. було створено місцеве товариство. У його статуті було сказано, що воно засновується для зміцнення розвитку громадянської і національної свідомості українців, щоб допомогти просвітному розвитку своїх членів, дати їм добрі знання, допомогти відстояти свої громадянські і національні права, навчити змістовно проводити свій час. Таке ж товариство діяло й на території Харкова та області. У лютому 1942 р. у чернетці протоколу правління Харківського товариства «Просвіта» читаємо про прийняття громадян до складу членів товариства, про утвердження кошторису та штату. Було також прийнято Статут та визначено цілі та завдання для роботи серед населення. Уже 3 січня 1942 р. відбулося засідання Ради товариства «Просвіта» у Любомлі, на якому було прийнято постанову про нові організаційні форми та заходи, що планувалися. У цей період почала діяти секція організаційно-імпрезова, культурно-освітня, секція молоді та жіноча секція.

Крім того, ухвалено створити Громадський суд честі, координатором якого мав стати Голова товариства «Просвіта».

Діяльність товариств «Просвіта» була повністю регламентована. Про це свідчить також повідомлення гебтскомісара про діяльність Окружної «Просвіти» у Рівному. У ньому зазначається, що Окружна «Просвіта» несе відповідальність за діяльність місцевих товариств перед владою, і тому вони можуть розвивати її виключно згідно з напрямками, що їх буде формувати окружний осередок. Самочинні товариства будуть вважатися нелегальними організаціями. Також було наголошено, що організаційна схема, як і демократичні методи й основи товариств «Просвіта», будуть змінені й пристосовані до сучасних вимог.

При Міській управі м. Києва відділ пропаганди, у розпорядженні якого була вся культура міста, періодичні видання, кінотеатри, театри і радіо, заснував Спілку українських письменників. Очолила Спілку Олена Теліга, до неї ввійшли також Борис Вінницький та Іван Ірлявський. Спілка поставила завдання об'єднати всіх українських письменників та спрямувати їх творчу працю на користь української національної культури. Було створено власне видавництво «Культура», підготовлено серію літературно-публіцистичних творів. За сприяння Спілки вже на третій день після того, як захопили Київ гітлерівські війська, почав виходити щоденник «Українське слово», а з 19 жовтня 1941 р. виходив літературний додаток «Література й мистецтво», який був складовою часопису «Українське слово» [13, 4]. О. Теліга зробила дуже багато для діяльності Спілки та видання газети «Українське слово». Після арешту редакції «Українського слова» не брала до уваги постанов німецької влади: продовжувала відстоювати свою позицію, ігнорувала вказівки німців зухвало і принципово.

Діяльність просвітницьких організацій, які стояли на позиції боротьби за права на українську самостійність, не обмежувалися лише освітянськими, культурницькими та соціальними заходами. Поширеним явищем стало відродження та заснування нових просвітницьких організацій. Так, уже 17 жовтня 1941 р. у газеті «Вінницькі вісті» була опублікована стаття про відродження організації «Просвіта» та її завдання.

Як зазначає В. Нестеренко, архівні матеріали зібрані на Сумщині, свідчать про розвиток театрального мистецтва у військовій зоні. На Сумщині діяли драматичні театри в Конотопі, Сумах, Охтирці, Глухові, Ромнах, Шостці, постанови відбувались у Кролевці, драматичний гурток діяв у селі Чауси Шосткинського району, ляльковий театр – у Сумах. На Чернігівщині – театри в Чернігові, Ніжині, Острі, Прилуках, Новгород-Сіверському. На Харківщині – у Харкові (5 театрів), Краснограді, Мерєфі, Богодухові. На Ворошиловградщині – у Ворошиловграді (2 театри), Лозово-Павлівці, Красному Лучі, Попасній; театральні гуртки в селах Успенка, Чугуєві, Алмазному. У Донецькій області – у Юзівці (3 театри), Бахмуті, Костянтинівці, Дружківці, Маріуполі, Слов'янську та інших містах та обласних центрах [20, 57].

У Львові діяв оперний театр, у Дніпропетровську було відкрито «Штандарттеатр», у Маріуполі театр ім. Т.Г.Шевченка та ін. План проведення спектаклів Київського оперного театру на квітень 1942 р. свідчить про те, що вистави показували не лише глядачам м. Києва, а й виїжджали у міста та містечка Київської області [18, арк. 189].

Скориставшись лояльністю німецької адміністрації у перші місяці окупації та тим, що фактично адміністрація міста – Київська міська управа, – була сформована з представників місцевої інтелігенції, учені та активісти організували науково-дослідний осередок Музей-Архів переходової доби. Офіційно днем заснування Музею-Архіву переходової доби (далі – МАПД) вважається 26 березня 1942 р. Згідно з матеріалами Державного архіву Київської області на кінець серпня 1942 р. МАПД налічував 6376 експонатів, зокрема 3045 документів, 756 фотографій і фотокопій, 154 фотонегатива, 195 малюнків, 183 плакати, 383 листівки, 1433 номери газет, 133 журнали, 96 книг [17, 15]. Одним із найважливіших видів діяльності МАПД була організація виставок. Так, наприклад, під час виставки, присвяченій темі «Руйнація більшовиками культурних пам'яток у м. Києві» було створено експозицію на 14 окремих стендах, які відповідали головним тематичним розділам. Серед них стенди «Київ до революції 1917 р.», 12 стендів з документальними матеріалами, де було показано нищення

пам'яток української культури під час Громадянської війни та періоду становлення радянської влади в Україні [17, 17].

Оскільки одним із важливих стратегічних питань під час Другої світової війни була інформаційна політика фашистської Німеччини і СРСР на окупованих німецько-фашистською армією територіях України, то обидві сторони, використовуючи найсучасніші методи пропаганди та інформаційні технології здійснювали вплив на свідомість та поведінку місцевого населення. На початку війни, як уже зазначалося, значна частина населення України в німецькому пануванні вбачала можливість зміни існуючого суспільного ладу, розбудови самостійної держави. З іншого боку, ставлення до Радянської влади також було неоднозначним: селяни хотіли знищення невідомої колгоспної системи господарювання, а інтелігенція прагнула вільного розвитку української культури та суспільно-політичного життя.

Діяльність націоналістичних організацій та їхня пропаганда послаблювали інформаційний простір обох сторін, як німецької, так і радянської. У своєму щомісячному пропагандистському виданні «Вільна Україна» Організація українських націоналістів (ОУН) висвітлювала колоніальну політику фашистської Німеччини на тимчасово окупованих територіях України. Так, у газеті від 7 серпня 1943 р. ОУН указує, що Німеччина звела роль України до своєї колонії. Німецька господарська політика нічим не відрізняється від більшовицької колгоспної системи, більше того, нагадує найчорніші дні панщини [18, 6, 7].

У той час, коли німецька пропаганда у своїх періодичних виданнях писала про щасливе життя селян і розвиток української культури під владою окупаційної адміністрації, ОУН розкривала ці події з іншого боку. У газеті «Вільна Україна» від 8 вересня 1943 р. читаємо: «Німецький терор не припиняється. Німці палять українські села. Спалено північні райони Київської області... У самому Києві німці нищать усі прояви української культури... Культурно-освітнього життя майже не існує. Театри і кінотеатри німці утримують лише для того, щоб вилловлювати населення і відправляти на роботи до Німеччини» [18, 10, 11].

У своїх виданнях ОУН повідомляла українському населенню про події, що відбувалися на інших окупованих німецькою армією територіях. Це давало можливість усвідомити справжні масштаби трагедії. У цій же газеті повідомлялося про те, що у Дніпропетровську німецька влада організувала облоги на населення на базарах, що робочий день на заводах збільшився до 12 годин... У Кам'янець-Подільському відбуваються масові арешти інтелігенції, палять села, грабують місцевих жителів... [18, 14, 15]

Важливу роль у контрпропаганді виконував також «Вісник інформаційної служби» ОУН. В одному з номерів зазначається, що в допоміжній поліції (українська служба порятунку) служать подекуди виключно москвити. Усі вони носять синьо-жовті пов'язки. Серед них трапляються й комуністи. Вони намагаються викликати у місцевого населення переконання, що більшовики таки кращі. Таким чином, радянська контрпропаганда намагалася через різні інформаційні джерела та організації довести місцевому населенню, що лише більшовики можуть забезпечити мирне життя на своїй землі.

Із пропагандистських вказівок відділу пропаганди Житомирського обласного управління проводу ОУН дізнаємося, що обласний відділ пропаганди вважає своїм найближчим завданням поборювати словом, письмом і мистецтвом залишки комуністичної ідеї, у найгостріших формах критикувати безглуздя комуністичної ідеї і більшовицького руху. Популярні антикомуністичні статті друкувалися у більшості газет і розповсюджувалися на Житомирщині та в інших областях окупованої України. Також співробітники цього відділу виступали перед народом із живим словом, критикуючи старий радянський суспільний порядок і пропагуючи нове українське національне життя. Обласний відділ пропаганди активно сприяв відкриттю гуртків, мистецьких студій, театрів, хорових груп, аби поширювати національну ідею в маси [25, 104].

Пропаганда українського руху опору відіграла велике значення у протистоянні між фашистською Німеччиною та СРСР. В одному з повідомлень гітлерівської служби безпеки про антифашистську агітацію українських націоналістів бачимо, що націоналістичний рух опору в Рейхскомісаріаті «Україна» продовжує

активну антифашистську пропаганду, розповсюджуючи нелегальні друковані матеріали, впливаючи тим самим на населення окупованих територій. Його керівництво закликає український народ боротися проти німецько-фашистських загарбників, відмовитися працювати на СРСР і Німеччину, докласти всіх зусиль щоб збудувати в майбутньому суверенну Українську державу.

Отже, тяжкий окупаційний режим, який панував на окупованих територіях України змусив українське населення шукати методи та засоби протистояння інформаційній політиці та пропаганді не лише нацистського режиму, а й пропаганді радянської влади. Про це свідчить діяльність громадської організації «Просвіта», Спілка українських письменників, музеї та інші організації. Незважаючи на складні умови окупаційного режиму, українцям вдалося зберегти власні традиції та культурні цінності. Українській інтелігенції вдалося зберегти віру в можливість створення незалежної держави та збереження українським народом національної ідентичності.

Список використаних джерел і літератури

1. Hitler's Table Talk 1941-1944. Trevor-Roper. – L., 1953. – 620 p.
2. Безыменский Л. А. Разгаданные загадки Третьего Рейха, 1933-1941: Книга не только о прошлом. / Л. А. Безыменский. – М.: Изд-во агенства печать «Новости», 1981. – 279 с.
3. Вінницькі вісті. – 1941. – № 13.
4. Вінницькі вісті. – 1941. – № 15.
5. Вінницькі вісті. – 1941. – № 18.
6. Вінницькі вісті. – 1941. – № 22.
7. Вінницькі вісті. – 1941. – № 36.
8. Вінницькі вісті. – 1941. – № 38.
9. Вінницькі вісті. – 1941. – № 7.
10. Вінницькі вісті. – 1941. – № 31.
11. Военно-исторический журнал. – 1960. – № 1. – С. 37-42.
12. Волинь. – 1941. – 1 вересня.
13. Волинь. – 1941. – 26 жовтня.
14. Волинь. – 1942. – 1 січня.
15. Дацюк С. Самоусвідомлення України. // День. – 2006. – 14 березня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/samousvidomlennya-ukrayini>. – Назва з титулу екрану.

16. Дашичев В. И. Стратегия Гитлера – путь к катастрофе, 1933-1945: ист. очерки, док. и мат-лы: в 4 т. / В. И. Дашичев; Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. – М.: Наука, 2005. – Т. 3: Банкротство наступательной стратегии в войне против СССР, 1941-1943. – 2005. – 313 с.
17. Державний архів Київської області. – Ф. 2353: Київська штадткомандатура, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 6. – 294 арк.
18. Державний архів Рівненської області. – Ф. Р-22: Рівненський гебітскомісаріат, м. Рівне Рівненської області. – Оп. 1. – Спр. 25. – 18 арк.
19. Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. В. Михайлюк / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 287 с.
20. Нестеренко В. А. Сценічне мистецтво у військовій зоні України в 1941-1943 рр. / В. А. Нестеренко // Сторінки воєнної історії України. Зб. наукових статей. – Вип. 9. – Ч. 3 – К., 2005. – С. 54-60.
21. Нове Запоріжжя. –1942. – № 67.
22. Нове Запоріжжя. –1942. – № 88.
23. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в семи томах. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1959. – Т. 4. – 740 с.
24. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. 3-е изд. В 2-х томах. – М., Госюриздат, 1955. – Т. 2. – 800 с.
25. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1941-1955 / В. Сергійчук – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
26. Стефанчук У. Інформаційні технології та їхній вплив на формування громадської думки в Україні. / У. Стефанчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://vlp.com.ua/files/27_42.pdf. – Назва з титулу екрану.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1: Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. – Оп. 22. – Спр. 82. – 120 арк.
28. Штефан В. Л. Колабораціонізм у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. / В. Л. Штефан // Інтелігенція і влада. – Вип. 19. – 2010. – С. 152–164.
29. Яковлева Н. Політична пропаганда у період Другої світової війни./ Неллі Яковлева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://upgroup.org.ua/politichna-propaganda-u-period-velikoyi-vitchiznyanoi-viyni/> – Назва з титулу екрану.

2.4. РИСИ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ ПРИ ФОРМУВАННІ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ-СУПЕРНИКА НА ПРИКЛАДІ США ТА СРСР У РОКИ «ДРУГОЇ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» (1979-1985 рр.)

Покляцька В.В.

Дослідження американсько-радянського протистояння у роки Холодної війни наразі актуалізується у зв'язку із загостренням міжнародної ситуації у середині 2010-х рр., що кваліфікується багатьма дослідниками як чергова «холодна війна». Одним з яскравих його проявів є сучасний російсько-український конфлікт, в контексті якого велике значення отримав інформаційний вимір. В інформаційному протистоянні, яке вийшло далеко за межі України та Росії, значну роль відіграють стереотипи доби Холодної війни, які активно підтримуються представниками деяких політичних сил. Дієвість стереотипів зумовлена потужною пропагандою, яка функціонувала в США та СРСР у роки Холодної війни. Відповідно, актуальним залишається вивчення особливостей тогочасної пропаганди для усвідомлення та врахування у подоланні її наслідків, які проявляються у сучасному конфлікті.

Окремі аспекти американської та радянської пропаганди доби Холодної війни, спрямованої на формування образу держави-суперника, розглядалися як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками. Так, у США було опубліковано багато праць з питань радянської пропаганди, серед яких слід відзначити роботи Л. Біттмана, М. Ебона, П. Кенеза, Т. Ремінгтона, А. Роксбурга, К. Роса, Б.Б. Фішера тощо. У своїх роботах вони спрямували увагу на методи радянської пропаганди, висвітлювали характерні риси культури доби Холодної війни, а також аналізували окремі засоби формування образу протилежної наддержави як основного ворога. Дослідники зосереджували увагу в цілому на радянській системі пропаганди, розглянувши її основні інструменти. Деякі аспекти американської та радянської пропаганди доби Холодної війни висвітлювали й російські дослідники. Зокрема, слід виділити роботи В.Є. Багдасаряна, Д.Г. Наджафова, Л.М. Немкіної, А.В. Фатєєва, С.Г. Фогеля, І.І. Шнайфгена тощо. В українській